

1848 година и Сплит

1

Настале буне и немири у револуционарној али расцјетканој Италији имали су свој одјек у сусједној Далмацији па тако и у Сплиту, гдје се је живјело још увијек старим конзервативним животом у сјени дугогодишњег Метерниховог реакционарно-полициског система. Наиме баш тада су се у том граду изненада појавили натписи, у којима се је клицало папи Пиу IX¹ и слободној Италији, изражавала мржња против Аустрије, пореза и намета (25.II.1848).

По духу ових натписа власти су дошле до закључка да је стран становништву, које је вјерно аустриској владавини и нема никаквих симпатија за догађаје у Ломбардији и Венецији, већ да је то по свој прилици акт младих људи, који су студирали универзу у Падови, а сумњало се чак и на Пијемонтезе и Тосканце, који су као кротитељи животиња баш оних дана боравили у том граду.

Стога се је окружни капетан Кемптер у Сплиту договорио са тамошњим политичким претором (суцем) да се надзиру доколичари по крчмама, свеучилиштарци, који су се вратили из Падове, те Пијемонтези и Тосканци.

Само од тога није било пуно користи, јер је градска полиција била лоша и требало ју је, по извјештају и мишљењу Кемптера намјесништву, хитно реформирати.

Наравно да је намјесништво одмах наредило да се проведе истрага ради оних извјешених натписа и кривце казни (28.II.), па је извјестило и министра нутарњих послова у Бечу. Овај пак је држао да могу бити наведени и једни и други кривци, а натписи да су дошли извана. Ради очувања мира наредило је намјесништво Кемптеру да се стави у везу са имућном и образованом класом. Како је пак био мали број студената у граду, држало је намјесништво да ће се моћи према њима повести тим лакше поступак и разложило му је начин какве ће сплитска полиција подузети мјере (8.III.).

¹) Још у сичењу су слични натписи колали по Задру, о чему је Кресли, директор тамошње полиције, извјештавао намјесника [Државни архив у Задру (ДАЗ) — Списи намјесништва за Далмацију (СНД) — 337 — XII 4. 1, бр. 5 (3. I.), 94 (15. I.), 109 (17. I.), 119 (18. I.)].

Међутим је Кемптер морао ускоро поновно обавијестити намјесништво (14.III.) да су се у Сплиту појавили дне 12.III. нови натписи, у којима се клицало Пиу IX и слободи². И док се је у Сплиту исправљало о ожујским револуционарним догађајима у Бечу, стигао је онамо дне 23.III. под вече изванредни гласник (теклић), који је донио вијести о одредбама царевим од 15.III. гледе укинућа цензуре, устројења народне страже и обећања сазива посланика из свих земаља на договор о уставу. Наравно да је и овдје као и посвуда народ ово дочекао са силним одушевљењем и повицима цару, уставу, слободи штампе, братству, јединству и Далматинцима. Уједно се је пјевала народна химна и друге пјесме на хрватском језику у славу цара, носиле су се аустриске, далматинске заставе и оне града Сплита, значке и слике цара, а није мањкала ни расвјета³). У једно је окружни капетан примио око 40-так грађана свих сталежа, који су му у име читавога Сплита изјавили осјећаје пука: Слиједећи дан (24.III.) куће и дућани били су искићени у бијелом и црвеном а исто и бродови. Мноштво грађана са заставама пролазило је улицама и клицало цару, уставу и слободи штампе, што су прихваћали сви.

Дне 25. опћинско вијеће је почело ујутро са уписивањем у народну градску стражу и већ до подне је било 200 учлањених. Навече се је град са предграђима бљештао у мору свијетла, а кроз улице су пролазили раздрагани, загрљени и измијешани грађани, чиновници, војници, племићи и пук, католици, православни и Јевреји, свечано обучени са горућим бакљама и значкама.

На челу пак поворке, која је непрестано пљескала и клицала, ишла је војна и грађанска гласба. Градска стража је у међувремену пазила на ред. Пјевала се је народна химна на хрватском, талијанском и њемачком језику, па се је зауставила поворка код стана окружног капетана, бискупа, опћине и заповједника града.

На вече око 9 сати завршило се је све то за тај дан⁴.

Ове манифестације постигле су свој врхунац дне 26.III. у недјељу, када су се служиле по свим црквама облигатне мисе захвалнице, а у катедрали у 10 сати је бискуп, у присутности цивилних и војних власти, напосе одржао уобичајени свечани „Tedeum“.

²) ДАЗ — СНД — 336 — XI 3, бр. 425, 337 — XII 2, бр. 567, 568.

3

3

³) Gazzetta di Zara (ГЗ), Зара 9. IV. 1848, бр. 277 — СНД — 330 — II. 10, 8, бр. 907 — Асесор др. Н. Катани Кемптеру, Сплит 25. III. 1848. и др. Ј. Дудан, сплитски начелник, истоме, Сплит 28. III. 1848., те опис дра Ф. Караре, Miscellanea II — IV, Задар 1953, 148, 149.

⁴) Опис дра Ф. Караре, Miscellanea II — IV, 149, 150.

Поподне приређене су и народне трке. Читав град па и лађе били су искићени, а на вече је приређена свеопћа расвјета, те нове манифестације у част и славу цара, а пјесме су одјекивале по улицама.

Тада је први пут наступила са двобојним опасачима и градска стража, у коју се је исти дан уписало неколико стотина нових особа свих врста сталеза, годишта и вјере⁶.

Опћинско вијеће издало је своју изјаву, која се завршавала овим ријечима: „Сплићани! Покажите се достојни подијељених Вам добротинастава; покоравајте се законима и властима, постављеним по нашем цару и краљу. Нека се не каже да сте незрели за препород. Помислите да је то што сте жељели, плод крвавих жртава — нека буде мир и слога међу Вама. Ваша заштита је слобода, ваше гесло: слобода у реду, ваше јамство: заклетва. Збијте се око Ваше заставе; у бијелом је вјерност поданика; у црвеном братска љубав. Сплићани! Будите поштени Далматинци и не уздајте се у испразне наде. Сада говоре чини да ли је ондје превара! Засвједочено судјеловање сваког сталеза и братство свију покренут ће највеће пријестолнице, усхићење којим одише сваки чин, може уразумити охоле; не пореметите добар ред и мир за ништа у ова три дана када се осигуравају пробици најближег политичког препорода. Живио Фердинанд! Живио устав! Живила слобода штампе! Живила Далмација!“).

2

Тих дана имало је пуно посла споменуто опћинско вијеће на челу са својим начелником др Леонардом Дуданом, који се је на вијест о устанку у Венецији против Аустрије, одмах пожурио са градским вијећницима Кемптеру да му изрази оданост и вјерност према цару, молећи га да те осјећаје цивилни и војни намјесник за Далмацију барун Турски поднесе двору⁷.

Када је пак исто вијеће, које је вјештачки знало пригушивати народне тежње, добило молбу хрватских заступника у име града Загеба, упућену цару, гдје се тражи сједињење Далмације Хрватској и Славонији а преко њих Угарској, са чијим се је садржајем убрзо упознала јавност, упутило је због тога дне 29. III. своју посебну молбу владару. У њој изјављује да су Далматинци додуше захвални грађанима Загеба за част што се брину, да их сједине са краљевином Угарском, али за то отворено изјављују и протестирају, будући да су позвани на основу

⁶) ГЗ, 3. IV. 1848, бр. 27 — СНД — 330 II 8, бр. 907 — Дудан Кемптеру, Сплит 28. III. 1848.

⁷) Опис дра Ф. Караре, Miscellanea II — IV, 150, 151.

⁸) ГЗ, 3. IV. 1848, бр. 27 — СНД — 330 — II 8, бр. 907 — Кемптер намјесништву, Сплит 29. III. 1848.

цареве одредбе од 15.III. да расправљају о уставу домовине, јер Далмација има право да ужива устав заједно са осталим покрајинама монархије и стога није обавезна да се придружи угарском уставу. Наиме, угарски устав може бити добар и изврстан, али не одговара њима, нити због угарског језика који они сасма не знају, а тај је језик уведен у сабор, судове и општине; нити због „илирског“ језика који се ондје учи, те премда се опћенито говори у Далмацији, они неће можда бити у стању да овако изненада говоре њиме у расправама о јавним пословима, нити због различитих обичаја и навика двају народа. Баш ова разлика у језику и други битни разлози изазивају да парламенат или народна скупштина подијели народе по њиховим претставницима у више отсјека, са разним парламентима и министарствима и подређеним управама, али под једном главом — царем и његовим насљедницима. Далмација је као прије 6 стољећа, те када су биле општине, и за вријеме угарских краљева, Млетачке Републике и под Французима и Аустријом, увијек обављала и данас обавља своје јавне послове на талијанском језику, који се предаје у школама и говори и пише искључиво у свим градовима и селима приморја и отока и у многим медитеранским земљама и на њега се наилази свугдје, напосе у градовима, породицама талијанског поријекла са талијанским обичајима и ношњама; мора се дакле основати талијански одјел. Стога дакле одговорно министарство неће сигурно ударити законитим и уставним путем, ако савјетује цару да услиша молбу Загреба или било којег другог града или покрајине, која би хтјела да се придружи њој Далмација, без да се прво саслуша њене законите претставнике и без да је добило од њих слободан и изричит пристанак.

Како су се на рачун овога горе наведеног шириле по граду разне гласине на штету општине, која тобоже неће да пристане уз једно или друго краљевство аустријске царевине, то је иста била присиљена да објелодани путем штампе горе споменути одломак молбе упућене владару*.

Уједно је Дудан упутио у име општине и писмо намјеснику (31.III.), у коме га упозорава на опасност славизма, који се чак очитује и у самој бечкој пријестоници. Тај дух, скривен испрва под рухом језика и књижевности неће продријети овамо, али је сигурно да се Далмација, због свога приморског смјештаја и у којој је дио становништва славенског поријекла, сматра да ју се треба освојити. Да је тому тако прилаже му једну претставку на хрватском језику, упућену цару из сјеверних крајева коју је он превео на талијански. Све то дубоко и потајно страши њихове душе (тј. Дудана и другове), па моли намјесника да их лиши тога. Стога он у овом тешком раздобљу, када догађаји мање вјероватни постају кроз кратко вријеме готове чињенице, сма-

* ГЗ, 13. IV. 1848, бр. 30.

тра да не може боље учинити већ препоручити ову земљу његовој мудрости и увиђавности.

Али начелнику није одговорио директно намјесник, који није подлегао претјерано трагичном излагању Дудана, већ је то учинио преко Кемптера (2.IV.). Он је напоменуо да се против садашњих покрета у Европи не може ништа силом постићи. Ако, дакле, становници Далмације желе да буду уз аустриску царску кућу, онда је пронађено сретно ријешење да се све преброди. Зато нека Кемптер у том правцу дјелује на своје подређене. Што се тиче бојазни да би Далмацију напала Млетачка Република, то је без разлога, јер је иста запослена да среди своје нутарње прилике, а не да још мисли и на освајања. Што се пак тиче покрета славизма у Хрватској и његових захтјева на Далмацију, није поближе упознат са тиме осим преко јавних листова. Уосталом све овиси од становника Далмације да ли ће слиједити овај позив или не. Свакако с обзиром на досадашњу њихову вјерност према аустриској царској кући, он се нада да неће послушати тај позив⁹⁾.

3

Истом што се је опћина оправдала на наведени начин пред јавношћу, уплела се је у друго још шкакљивије питање.

Наиме, у Сплиту није било довољно војске, па је начелник и заповједник народне гарде Дудан¹⁰⁾ изразио намјеснику (31.III.) сумњу да ли хрватски граничари не судјелују у намјерама цивилне Хрватске и да је онамо допро болан глас да ће чета Лицана замијенити садашњу посаду у Сињу¹¹⁾. Уједно је замолио намјесника, да се у граду остави споменута чета, премјештена из Сиња у Задар, јер је овдје потребнија (1.IV.)¹²⁾.

Намјесник је одмах преко Кемптера одговорио Дудану (2.IV.) на његово писмо од 31.III.1848. Изјавио је да као прву и

⁹⁾ ДАЗ — Снд — 330 II 8, бр. 907.

10

¹⁰⁾ Чак је он тражио за своју стражу и пушке од финансијског надзорништва у Сплиту (4. IV.), које му је све то предало по одобрењу намјесништва (8. IV.) (Снд — 330 — II 1, бр. 828, 770). Дапаче је сам намјесник

8

послао дне 2. IV. још пушача преко Кемптера за народну стражу (Снд — 330 — II 8, бр. 907).

10

¹¹⁾ ДАЗ — Снд — 330 — II 8, бр. 907.

10

¹²⁾ ДАЗ — Окружни капетанат у Задру (ОКЗ) — А. П. 1847 — 1848 — 22 — I 11, бр. 718.

најбржу помоћ може дати само чете из личке регименте, чиме ће се појачати у Сплиту војска. Што се тиче ових чета, он из властитог искуства зна да немају никаквих симпатија за хрватске тенденције, строго су дисциплиниране, послушне и одане аустриској царској кући. Док ове не стигну у Сплит, нека Кемптер помоћу оружаног пучанства, утицајних и влади оданих људи држи ред и о свему га обавјештава¹³.

Када се је у Сплиту дознало дне 2.IV.1848 да ће овамо доћи као градска посада чета Хрвата, а једна друга има отићи у Сињ, Дудан у својој двострукој функцији одмах је писао намјеснику (3.IV.) како је то несмотрена мјера у садашњој ситуацији и да ће произвести жалосни утисак у души народа. По његовим ријечима Хрвати нијесу никада били добро виђени од ових становника, јер су слабо дисциплинирани и опћенито нагињу грабежу. Наглашује да овдје влада јединство и слога између садашње посаде и народне страже, па би слична промјена пореметила ред и угрозила сигурност мјеста. Надаље овоме треба додати да је јавно мњење обузето страхом да Хрватска намјерава завладати Далмацијом, која би с њом сачињавала само једну нацију. Дакле, по његовом мишљењу, долазак двају чета Хрвата на наведено тло (премда не долазе из грађанске Хрватске, са којом би се имали сјединити већ из Војничке Хрватске), изазваће у народу сумњу и страх или да намјесништво Далмације иде истом циљу или да му је мало стало до њихове „судбине”. Увјерава да су Сплићани вјерни поданици цара и да хоће сачувати своју приврженост законитој влади. Али ову сврху не могу постићи, ако се не осигура нутарњи мир становника, који би доласком Хрвата могао бити угрожен и ослабио опће повјерење. Моли да чим дођу овамо те чете Хрвата, нека их се распореди да продуже за Вис, а друге за тај оток одређене нека појачају сплитску посаду и ону у Сињу. Добробит домовине и поданичка вјерност, нагласио је Дудан, траже од њега искреност и поштење, те изражава наду да намјесник неће одбацити његово-смјерно мњење већ ће одредити погодне мјере за заштиту мјеста, које је већином састављено од сељачког народа и „противник је хрватском имену“¹⁴.

Намјесништво, чим је добило овај акт, упозорило је Кемптера (6.IV.), да су све чете у монархији потребне против Ломбардије и Венеције и да само Личани могу доћи у обзир, јер нема других. Граничари, а нарочито ови Личани, који су смјештени у једном дијелу Далмације, немају никакве симпатије за

¹³) ДАЗ — СНД — 330 II 8, бр. 907.

¹⁴) ДАЗ — ОКЗ — А. П. 1847 — 1848 — 22 — I 11, бр. 727.

тежње, које навађа начелник Дудан, јер су они одлично дисциплинирани, вјерни и поуздани. Упозорава га, да ће већи дио чета, одређених за Сплит, запосјести клишку тврђаву, а само мањи ће остати у Сплиту, па због њихове строге дисциплине нема бојазни да ће учинити шттогод незгодно¹⁵.

Али ни са том одлуком није био задовољан Дудан већ је поново писао намјеснику Турском (11.IV.), противећи се смјештају Личана на Клис, јер је (сада је измислио нови израз) народ узбуђен да би ова војска могла радити у корист „славизма“ у Далмацији. Надаље сви имају антипатије према Личанима, чији ће долазак изазвати нереде. Исказује вјерност Сплићана цару и упозорава га да може у град доћи колико год хоће угарских чета, да појачају посаду, али Хрвате, Личане, неће, јер они не улијевају повјерење народу и радикална их аверзија одаљчује од њих. Зато моли, ако се искрца та војска, нека одмах крене за Вис, а још боље нека ју онамо директно упути из Задра. а она чета из тога отока нека се овамо пошаље да појача посаду”.

Овај исти дан (око 9½ сати) на вече Сплићани су се увелике узрујали, а напосе трговци, обртници, главари вароши и разни чиновници народне страже, који су изјавили да неће никако Хрвате, са чијим ће доласком настати нереде и неће се моћи сачувати мир.

Стога је Дудан замолио Кемптера да испослуже код намјесника да не пошаље Хрвате у Сплит. Сада је окружни капетан одмах ступио у везу са војним заповједником мјеста, који му је такође савјетовао да не пусти у град Личане. Зато је капетан Кемптер слиједећи дан (12.IV.) писао у Задар о свему томе, напомињући да овдје влада страх од доласка Личана, у чију се дисциплину не вјерује, и како се становници сјећају старог времена када је увијек била нетрпељивост (аверзија) према Хрватима. Усто се овдје боје и славенских тежња. Ово би могло довести до тога, завршава Кемптер, да народ и народна стража изгуби поуздање у владу¹⁷).

Сада је на основу пристанка министарства нутарњих послова, које је извијешћено о овим догађајима у Сплиту, намјесништво одговорило Кемптеру (13.IV.), да се због лојалног држања тамошњег пука неће послати Личани онамо. Али будући да ће у том случају у Сплиту бити само мало војника, захтијева

¹⁵) ДАЗ — ОКЗ — А. П. 1847 — 1848 — 22 — I 11, бр. 727. '

1

¹⁶) ДАЗ — ОКЗ — А. П. 1847 — 1848 — 22 — I 11, бр. 812.

1

¹⁷) ДАЗ — ОКЗ — А. П. 1847 — 1848 — 22 — I 12, бр. 811.

1

се од Кемптера, да ступи у додир са заповједником народне страже и са другим утицајним личностима у граду, те да се договоре како ће се осигурати ред и мир¹⁸.

У слиједећем писму Кемптеру (14.IV.) намјесништво се је још једанпут осврнуло на Личане и узело их у одбрану доказујући како су истима симпатије за „славизам“ сасма стране и да су они дисциплинирани и вјерни цару. Зато изражава своје чуђење ради страха Сплићана и поново окружном капетану препоручује какве треба све мјере предузети да се наведени нереди убудуће спријече“.

4

Док се је ријешавало на овај начин „личко-хрватско питање“, у међувремену су у Сплит стигли поштом 3 штампана прогласа. Први на хрватском и талијанском језику је носио наслов „Приморској Далмацији“, а потписан је „Један Славо-Далматинац“ (Беч, 20. III. 1848). У њему се јавља да је дошла „звезда слободе“ а цар је дао Далмацији устав и да бира. Она је увијек била „славјанска“ и „Славјанка“ иако је страни „луци“ окружују. Пита је кому ће се придружити. Ако ће Италији, онда ће бити несретна и „потипштена“, а њени синови гладни и слуге. Стога јој приказује корист од сједињења са Хрватском и Славонијом, јер ће постати „госпоја“, „могућа“, „славна“, „слободна“ и „задовољна“. Сједињена са својим сестрама биће народ и имаће свој лијеви „илирски“ језик. Зато позива на ово дјело младеж. Навађа да ће Далмација бити једнака са својим сестрама у свему, и ако се сложи, може се надати да ће се испунити жеља њеног „неумрлог сина“ Томасовића: бити ће прстен „златних веригах, које ваља да свежу слободне све кћери Словинске матере наше“. Ето то јој говори устав.

Други проглас под насловом „Браћо Далматини“ зове их да се сједине са Хрватском и Славонијом.

Трећи је био под насловом „Захтевања народа“ од 25.III. са велике скупштине у Загребу од 30 тачака, гдје се у 3. тачци тражи од владара наведено сједињење.

Ове прогласе је одмах стао дијелити по граду учитељ и равнатељ главне пучке школе Андрија Стазић²⁰, којег је Кемп-

¹⁸⁾ ДАЗ — ОКЗ — А. П. 1847 — 1848 — 22 — I 11, бр. 807.

1

¹⁹⁾ ДАЗ — ОКЗ — А. П. 1847 — 1848 — 22 — I 11, бр. 822.

1

²⁰⁾ Он је био из Доњег Доца под Мосором. Са њиме се је спријатељио Вук Стефановић Караџић за вријеме свота боравка у Сплиту (1838.). Стазић је био у доба илирског покрета један од ријетких и добрих познавалаца народног језика (Ц. Чичин — Шаин, Вук Ст. Караџић у Сплиту, Слободна Далмација, Сплит 12. X. 1947, бр. 844).

тер одмах позвао к себи и предочио му да као директор школе и одгојитељ младића то није смио учинити.

Стазић се је испричавао да није вјеровао да чини зло, ако дијели те летке, а поготово што је проглашена слобода штампе.

Али на крају је морао ипак изјавити да му је жао и обещати Кемптеру да неће убудуће тако нешто чинити.

Сада је овај окружни капетан исти дан послао намјесништву све ове прогласе са попутним писмом, у коме наводи да, колико се је на брзину могао увјерити, у јавности ови леци нијесу наишли на добар одзив и на многе симпатије за Хрватску. Чак му изгледа да су изазвали противни учинак, тим више што су из Беча стигле вијести, које су зајамчиле да ће Далмација бити сачувана аустриској владавини, јер јој је стало да има морску обалу и да Далмација буде као и остале уставне покрајине, те да не смије бити придружена без пристанка њених претставника.

Читав овај Кемптеров елаборат упутио је сада намјесник министру нутарњих послова, увјеравајући га да је овај потез са хрватске стране учинио врло незнатан утицај у земљи. Министар му је одговорио да ту његову изјаву тим више сматра истинитом, јер и оvdје кораци, које је подузела хрватска депутација, што се тиче Далмације, нијесу међу публиком учинили никакви повољни одјек. Дапаче су неки Далматинци, који се налазе у Бечу, писмено протестирали против тога и тај протест послали опћинама у својој земљи (20.IV.)²¹.

Проглашење Млетачке Републике (22.III.1848) и оснивање нове провизорне владе, у којој је био министар просвјете Далматинац Никола Томазео, наишло је код једног дијела далматинске интелигенције на симпатичан пријем.

Сада су из Венеције стали колати по Далмацији разни прогласи и позиви, којима се хтјело код тамошњег народа пробудити жеља за некадашњом Млетачком Републиком. Али сва та пропаганда није получила никакав утицај на народ²².

Истина је да су ови догађаји у Венецији имали одјека и у Сплиту. Али оvdје је становништво, већином сељачко, било далеко од тога да подлегне наведеној пропаганди. Само незнатни дио грађана читао је новине из Милана и Венеције, те расправљао о приликама у Италији.

Све је то знао Кемптер, који се је врло опрезно понашао у таквој деликатној ситуацији. Чак је био врло тактичан и онда, када су неки на сам царев рођендан ставили на његов уред три-

²¹) ДАЗ — ОКЗ — А. П. 1847 — 1848 — 22 — I 11, бр.879.

²²) G. Novak, Prošlost Dalmacije II, Zagrab 1944, 338 — 340.

колору. Иако су се исти дан поновили мањи испади, он је знао са својим понашањем сачувати мир²³.

Намјесништво је било одмах упознато са овим стањем, а напосе радом присташа нове републике Венеције по неким далматинским мјестима. Стога је извијестило и министарство нутарњих послова (2. IV.) какав су утисак у Сплиту учинили догађаји у Венецији, те о понашању општине и становништва и подузетим мјерама, а напосе о опасности навале са стране Турака.

Министарство је захвалило истоме на овим вијестима и осврнуло се нарочито на тзв. турску опасност, увјеравајући намјесништво да се са те стране не треба ништа бојати²⁴). На то је намјесништво препоручило Кемптеру да уредује на миран, пажљив и благ начин, изражавајући наду да ће сва та републиканска настојања у Сплиту остати без успеха, ако се тако буде поступало²⁵).

Да је то и било, најбоље нам посвједочује изјава сплитског бискупа Луиђа М. Пиниа, коју је упутио лично намјеснику Турскоме (6.V.). У њој каже изричито да народ његове дијецезе, и колико му је познато цијеле покрајине, живи у савршеном миру и спокоју, а напосе сељачки сталеж. Сељаци о свим немирима у Италији знају доста нетачно и површно, те не одобравају у начелу било коју основу новотарија на штету законитог владара. Нити их је икакво одушевљење пореметило у њиховом свакидашњем послу или одвратило од плуга или других пољских радова. Још од часа када је владар умањео цијену соли, неизрецива је захвалност овог народа према њему. То може посвједочити и цивилна власт, која има сталну везу са пучанством²⁶.

6

Међутим је сплитска општина устрајала и даље у своме ставу против сједињења Далмације са Хрватском.

Тако је поново упутила молбу цару (26.IV.), спомињући ону од 29. III. Она је молила да Далмација може директно упутити своје посланике у бечки парламенат, како би се избјегла омражена унија, коју су тражиле Хрватска и Славонија. Обазире се на именоване бирача, изборни закон и цензус, те изричито спо-

²³) ДАЗ — ОКЗ — А. П. 1847 — 1848 — 22 — I 11, бр. 822.

—
1

²⁴) ДАЗ — ОКЗ — А. П. 1847 — 1848 — 22 — I 11, бр. 841.

—
1

²⁵) ДАЗ — ОКЗ — А. П. 1847 — 1848 — 22 — I 11, бр. 807.

—
1

²⁶) ДАЗ — ОКЗ — А. П. 1847 — 1848 — 22 — I 11, бр. 1121.

—
1

миње како је неправедно одређен број заступника по градовима и земљи према другим покрајинама. Уједно предлаже оснивање народне скупштине. Обара се посебно и на цензус, обзиром на фаворизовање грађанства и аристократије, те предлаже како би се исти имао провести. Тужи се на мали број далматинских заступника и приказује апсурдност како ће они говорити у парламенту, када знају само талијански. Стога предлаже да се оснује посебна талијанска секција, у коју би ушла Далмација, Истра, Горица, Трст и Тирол. Чак се залаже, ако се тај предлог не прихвати, за самосталан посебни сабор са талијанским језиком. На крају га свесрдно моли да удовољи молби „сиромашне“ Далмације²⁷.

Када су Сплићани били упознати са уставом, који је цар дао за цијелу монархију (25.IV.), њихова опћина је поднијела владару претставку (2.V.). У њој је изразила своју радост због овог царевог патента, али истовремено и жалост што их се позива у њемачки парламент, а они не знају тај језик. Стога опћина поново предлаже сепаратну талијанску секцију или самосталну народну скупштину за Далмацију.

На крају претставке га моли да услиши њену молбу, јер би се све оно што је одредио, могло претворити у комедију.

Када је министар нутарњих послова преко Турскога био упознат са садржајем ове претставке, одговорио је намјеснику (25. V.) да се не може прихватити ни један ни други приједлог опћине, јер само један мали дио славенских земаља монархије не зна њемачки, а у већем дијелу исти влада. Ипак он чак не искључује оснивање талијанске секције, ако је то опћа жеља.

Мало дана затим наредио је Турски Кемптеру нека обавијести опћину о овој одлуци Министарства нутарњих послова²⁸).

Исто Министарство се је било ускоро осврнуло и на молбу сплитске опћине од 26.IV., те је замолило Турскога нека јој поручи да се њемачки говори у већем дијелу монархије и нека се у Далмацији настоји изабрати такве посланике, који барем нешто познају тај језик²⁹.

Претставка сплитске опћине од 2. V. озбиљно је позабавила самог намјесника, који је министру нутарњих послова Пилерсдорфу поднио опширан реферат о тзв. језичном питању у Далмацији (12. V.). Он је изнио хисторијат развоја талијанског и

²⁷) ДАЗ — СНД 328 — I 12, бр. 1372.

1

²⁸) ДАЗ — СНД — 328 — I 12, бр. 1371.

1

²⁹) ДАЗ — СНД — 328 — I 12, бр. 1372.

1

њемачког језика у тој земљи, те како је дошло да је у уредима онај први превагнуо и надјачао (напосе за француске владавине и од 1818 — даље). Осврнуо се је и на „илирски“ језик и народ, који је у већини вјеран Аустрији и гаји симпатије за Хрватску, док онај други, мали дио, симпатизира са Италијом. Стога он предлаже, како да се проведе студирање њемачког и „илирског“ језика међу становништвом, а напосе младежи (свеучилиште у Бечу), и да се обавезано ова два језика култивира⁸⁰⁾.

У међувремену се је у Сплиту догодио један немили инцидент. Наиме, Јулије Шрекингер, витез од Нојденберга, комесар финансиског надгледништва, у једном аустриском листу написао је доста увредљиви чланак о том крају и о извјесном стаљежу грађана, лишених сваких поданичких осјећаја.

Када се је за то дознало у граду, запутила се је маса у поноћи између 12/13. V. према његовом стану. Истом захваљујући заузимању начелника, чиновника опћине и самога окружног капетана те појачањем народне страже, тешком муком избјегло се је већој несрећи⁸¹⁾.

Сви ови досадашњи догађаји забринули су Кемптера, који је од намјесника затражио војну помоћ ради бојазни од нових немира и сачувања мира (25. V.). Уједно га је извијестио да се досада у Сплиту, гдје је народ „груб“, и осталим далматинским градовима нијесу читовале симпатије за Италију, чему је узрок успјех царског оружја у тој земљи.

Како Турски пак није могао удовољити захтјеву Кемптера да му пошаље чете, у том га је смислу намјесничка влада обавијестила (31. V.)⁸²⁾.

7.

Баш некако око тога времена састала су се 94 истакнута далматинска родољуба у Задру (21. V.), који су одговорили оданле браћи Чесима на њихов позив (1. V.) да и они дођу на састанак свих Славена монархије у Праг. Ови наши прваци испричавали су се да нажалост не могу послати онамо свога изасланика, али зато пристају на све оне одлуке, које се на том састанку створе⁸³⁾. Значајно је да су овај одговор потписали кнез Павловић за Сплит и још петорица из истог града.

⁸⁰⁾ ДАЗ — Снд — 329 — II 1, бр. 1130.

⁸¹⁾ ГЗ, 19. V. 1848, бр. 40.

⁸²⁾ ДАЗ — ОКЗ — А. II. 1847 — 1848 — 22 — I 11, бр. 1346.

⁸³⁾ Зора Далматинска, Задар 22. и 29. V. 1848 (бр. 21 и 22.).

Тада су могли становници „околисја и града сплитскога“ читати у „Зори Далматинској“ (бр. 22 од 29. V. 1848) писмо, које им је упутио Јурај М. Шпорер, један од претеча илирског покрета и издавач првих хрватских новина „Огласник Илирски“, а тада државни надљекар и надзиратељ „учионицах у Љубљани“ итд. (Љубљана, 19. V.). Упозорава их да ће се убрзо састати парламенат, у који ће и они послати своје посланике „за придставити млога упитања до сада немилосно неуслисена“.

Ако су за сједињење са Хрватском, нека пошаљу своје посланике у хрватски сабор, али прије тога потребно је да упуте своје заступнике и у Беч, гдје ће они моћи све њихове тегобе и жалбе изложити. „Све те незгоде одстранити може скупштина збора ако разумно и темељито за вас и за вашу корист, глас посланика ваших уздигнути се буде“ опомиње их Шпорер, који им се нуди за таквог посланика и говорника за одбрану њихових „правица“, спремног „тилом, душом, и серцем вавик готовог борити се за усдигнуће наше народности и слободе и . . . корисног напридовања . . .“

Наравно да је Кемптер по својој дужности, иако мало касно, а није ни било потребно, јер је тај часопис излазио у Задру (26. VI.), упозорио намјесништво и на овај позив Шпорера у „Зори Далматинској“⁸⁴⁾.

Одлазак цара из Беча и бурни догађаји у том граду, који су убрзали његову одлуку, натјерали су Кемптера да је у сали општине сазвао грађане Сплита (27. V.), који су ондје изразили вјерност режиму. Том приликом је и сплитска врло еластична општина упутила писмену претставку општини у Опузену (27. V.), у којој моли да ју ради осигурања реда у провинцији извијести да ли је добила позив да изашаље три посланика од сваке општине у Задар или камо другдје на покрајинску скупштину. Уједно предлаже да се сазвани претставници општине због немих догађаја у Бечу договоре о судбини земље⁸⁵⁾.

Намјесништво је било упознато са свим овим радом, жељама и одлукама сплитске општине, па је писало Кемптеру (4. VI.) нека ју умири и обећа да ће посланици, ако се буде штогод радило о судбини Далмације, бити упознати правовремено са стањем ствари⁸⁶⁾.

⁸⁴⁾ ДАЗ — СНД — 328 — I 12, бр. 1630.

⁸⁵⁾ ДАЗ — СНД — 330 — II 1, бр. 1814.

⁸⁶⁾ ДАЗ — СНД — 328 — I 12, бр. 1372.

У међувремену је рачуноводство намјесништва предложило попис посједника у Далмацији, који имају годишњи доходак од 1500 форинти даље, а међу њима су били и четрнаесторица из Сплита, који су требали да бирају три сенатора³⁷⁾.

Баш некако око тога времена стигао је у Сплит допис баруна Јосипа Флука, савјетника намјесништва за Далмацију при министарству нутарњих послова у Бечу тамошњој комисији изборног котара Сплита, Трогира, Виса и разних опћина Омиша (Беч, 3. VI.). У њему јој овај даје тачне упуте гледе провођења заказаних избора³⁸⁾.

Мало затим је стигао и негативни одговор министарства нутарњих послова намјесништву (Беч, 8. VI.) гледе приједлога сплитске опћине о оснивању талијанске секције у парламенту, чему су се својевремено били придружили Дубровник и Супетар на Брачу. Стога је намјесништво обавијестило Кемптера да то јави опћини (15. VI.)³⁹⁾, која је као и увијек врло активна, у међувремену упутила допис и дубровачкој опћини, сличан оном опузенској опћини. У њему јој приказује критично стање Аустрије и позива је да пошаље сада своје посланике у Сплит, гдје ће вијећати о судбини Далмације, ако се ова отцијепи од исте.

Али дубровачка опћина је тај њен предлог а limine одбила. Наравно да су са овим чињеницама били одмах упознати окружни капетани у Дубровнику и Сплиту, а и намјесништво, које је наложило чак Кемптеру да га поближе о томе извијести (15. VI.)⁴⁰⁾.

Тих дана доживјели су ови талијански елементи у том граду још једну неугодност. Наиме, у наставку свога чланка „Хрватска и таљанска страна у Далмацији“ А. Кузманић, рођени Сплићанин, у „Зори Далматинској“ (бр. 24, 13. VI. 1848) отворено се обара на Талијанаше у земљи, који су забили позив Хрвата да им пруже руку, па тако су се и „старешине опћине сплитске доста ружно а и смишно изјавили прико таљанскога Задарскога листа“.

³⁷⁾ ДАЗ — Снд — 328 — I 12, бр. 1406.

—
1

³⁸⁾ ДАЗ — Снд — 328 — I 12, бр. 1630.

—
1

³⁹⁾ ДАЗ — Снд — 328 — I 12, бр. 1490.

—
1

⁴⁰⁾ ДАЗ — Снд — 330 — II 1, бр. 1498.

Стога се пита да ли је могуће „да оне величине, они виђе-ни и изгледни Сплићани Хервати прави, који слатке и витешке херватске писме пивају јутром и вечером, кроз које спомињу љубав херватску, милину наших дивојаках, храброст наших јунаках, славу Краљевића Марка; је ли могуће да се с народношћу својом не познају, и да се даље пуштају на туђој руци љуљати, и да за непријатељима нашега завичаја и обичаја верљају. Никако и нипошто. Јоште мало времена, те ће не само они, него и вас остали ови свит извижбати шта се ради за његову срићу и славу, и подпуно разабрати да му је дичније и корисније радити о слоги с браћом сусидном, свој старински језик бранити, херватске старешине слушати, него свијати се као до сад около људих, који или му не знају по херватски говорити, или тек знају му јазиком шушљикати и приплескивати...“

Неколико дана затим је чак и Анте Гута „Сплићанин“, у истој „Зори“ (бр. 25, 20. VI. 1848), гдје је стално сурађивао, отворено изјавис да је слаба управа у том граду крива, што има ове године толико сиротиње, а књижевник Јосип Грубишић из Задра, такођер у „Зори“ (27. VI. 1848, бр. 26) пребацио је сплитској опћини што „лудо одбаци херватске позиве“.

Међутим је сплитска опћина, не обазирјући се на сва ова пребацивања и нападе, спремајући се за заказане изборе, запазила многе недостатке, на које је одмах упозорила директно самога министра нутарњих послова баруна Фрању фон Пилердорфа 13. VI.).

Предочила му је у првом реду немогућност да далматински заступници стигну на отварање парламента у Бечу, одређеног дне 26. VI., јер су избори за Сплит заказани 20, 21, 23 и 24. VI., а вући ће се и до 5. VII. Дакле, њихови посланици не би могли доћи горе прије 17. VII. тј. 22 дана иза отварање парламента. Надаље се је поново осврнула и на језик којим ће се говорити у парламенту, иако је од бечке владе добила негативан одговор још од 25. V. Наглашавала је да далматински заступници не могу судјеловати рати непознавања језика у дискусији. Стога је молила, обзиром на горе наведене чињенице, да се отвори парламенат барем 17 или 20. VII.

Али је министарство преко Турског (22. VI.), а овај преко Кемптера (27. VI.), одговорило кратко да не може пристати на термин 17. VII., а за утјеху је навело да се неће до тога датума ништа хитно одлучивати у парламенту⁴¹⁾.

Тих дана је Кемптер примио од намјесништва још два важна дописа. У првом (18. VI.) га се упозорава да се лажне вије-

⁴¹⁾ ДАЗ — СНД — 328 — I 12, бр. 1611.

сти о рату у Италији шире по Задру, које су дошле из Сплита. Оно вјерује да између Сплита и Италије постоје тајне везе и моли га да се потруди да томе уђе у траг. Усто нека буде опрезан, јер је оно обавијештено, да су из Венеције послане заставе и кокарде одређене за Далмацију, па има изгледа да су упућене и у Сплит⁴²).

У другом пак допису (26. VI.) пише му да је дочуло да се из Сплита шаље стока у Венецију. Како је овај град од аустријских чета блокиран, смијешно је да једна аустријска покрајина шаље онамо такву врст живежних намирница, те му налаже да се распита за све то и да спријечи⁴³).

Међутим је начелник Дудан био саставио попис бирача у изборним котарима града и вароши Сплита. Било их је укупно 42, а од тога 30 посједника, 2 трговца, 4 обртника, 5 свећеника и 1 сељак (опанчар). Међу њима су била уписана и два Жидова (1 трговац и 1 посједник), те начелник др Леонардо Дудан и др Фр. Карара, професор и писац.

Са овим пописом наравно да је било упознато преко намјесништва и министарство нутарњих послова (30. VI.)⁴⁴).

Тада је сплитски изборни округ, који је обухваћао дистрикт Сплит, Трогир, Вис и још 14 мјеста дистрикта Омиша, имао 50.916 становника, а подијељен је био на 29 изборних дистрикта са 104 бирача⁴⁵).

По Кемптеровом извјештају намјесништву (26. VI.) као кандидати који би ушли за избор депутата највише су се спомињали др Фрањо Ланца и др Карара и Пајтони, савјетник у пензији у Трсту, за кога су се наполе изјаснили многи у Трогиру и Сињу⁴⁶).

Међутим је ипак именован послаником града Сплита (са предграђима), који је тада бројио 10.687 становника (21 изборни:

⁴²) ДАЗ — Снд — 330 — II 8, бр. 1535.

—
10

⁴³) ДАЗ — Снд — 330 — II 8, бр. 1602, 1809, 2014.

—
10

⁴⁴) ДАЗ — Снд — 328 — I 12, бр. 1630.

—
1

⁴⁵) ДАЗ — Снд — 328 — I 12, бр. 1819.

—
1

⁴⁶) ДАЗ — Снд — 328 — I 12, бр. 1630.

—
1

дистрикт, 42 изборника и сви су дошли⁴⁷⁾), за бечки парламенат Симеон ди Микиели Витури из Каштел Новог, гдје је био претор и имао је тада 42 године. Овај је још прије био изабран између четворице главних посједника да бира тројицу далматинских сенатора за бечку комору. Витури је био један од највећих посједника у сплитском окружју; становао је у Сплиту и уживао велики углед⁴⁸⁾, а знао је само италијански и „далматинско-илирски“ језик⁴⁹⁾.

Послаником за изборни дистрикт Сплита изабран је био апсолутном већином⁵⁰⁾ дотадашњи претор дистрикта у Брачу Фридрих пл. Пајтони (4. VII.), родом из Трогира, а стар 36 година. Он је студирао у Бечу и Грацу и као врло талентиран човјек уживао је најбоље мишљење. Њега је чак похвалио намјесник Пилерсдорфу (6. VII.), додајући да је вјешт и њемачком језику⁵¹⁾, док по Кемптеровом мишљењу је савршено владао само талијанским и „далматинско-илирским“, а њемачким само за невољу⁵²⁾.

У истом броју „La Dalmazia costituzionale“ (бр. 10, 20. VII. 1848), у коме писац Иван Данило из Каштел Старог упућује Пајтонију писмо, гдје разлаже своје политичке назоре и мисли, изашао је и анонимни чланак под насловом „Appello all'opinione publica“. Из њега се је могло закључити да се је изборна комисија за сплитски округ, која је већином састављена од неписмених, дне 4. VII. засједала у дворани гимназије, компромитирала. Стога је намјесник замолио Кемптера (21. VII.) да развиди цијелу ову ствар⁵³⁾, што је овај ускоро и учинио (31. VII.). Он је писао како се је све то одвијало и утврдио да је комисија (избор се

⁴⁷⁾ ДАЗ — СНД — 328 — I 12, бр. 1819.

—
1

⁴⁸⁾ ДАЗ — СНД — 328 — I 12, бр. 1669.

—
1

⁴⁹⁾ ДАЗ — СНД — 328 — I 12, бр. 1819.

—
1

⁵⁰⁾ Дошло је од 104 изборника 88 и у II. гласању добио је 67 гласова (ДАЗ — СНД — 328 — I 12, бр. 1819).

—
1

⁵¹⁾ ДАЗ — СНД — 328 — I 12, бр. 1709.

—
1

⁵²⁾ ДАЗ — СНД — 328 — I 12, бр. 1619.

—
1

⁵³⁾ ДАЗ — СНД — 328 — I 12, бр. 1880.

—
1

вршио у великој дворани музеја) поступала и те како исправно при бирању Пајтонија⁶⁴⁾). Иако мало касно одговорио је и неки Фрањо Мадираца оном анонимном писцу врло оштро у „La Dalmazia costituzionale” (7. IX. 1848, бр. 17), настојећи га тачку по тачку побити.

8.

У међувремену се је Кемптер морао позабавити још једном ствари. Наиме наједанпут се је по Сплиту разгласило да су Талијани победили аустриске чете. Када је окружни капетан настојао провјерити како је допрла та лажна вијест овамо, створио је закључак да постоје тајне везе између Сплита и Италије.

Стога је обавијестио одмах о свему намјесника (15. VII.) и надодао да у граду додуше има између становника фанатика загријаних за Италију, који желе незахвалници да виде ондје триколору, али је велики и претежни дио народа, напосе сељаштво вароши одано Аустрији⁶⁵⁾).

Баш тада је др Јосип Нани, адвокат и пристав-присједник сплитске општине, дозволом политичких и судских власти отпутовао у Венецију и Падову ради тешке болести на лијечење. Његов одлазак свакако се је коментирао у Сплиту. Тако су једни говорили да је заувјек оставио овај град и да ће у Венецији наставити адвокатуру. Други су шушкали да га је сама општина послала у тајну мисију да преговара са револуционарним вођама гледе сједињења Далмације са Републиком Венецијом.

Кемптер, који је знао да неки вијећници ове општине гаје симпатије за Италију, држао је искљученим да би се иста дала на тај луђачки и неразумни план. Али је препоручио намјесништву да испита случај Нани. Сада се је Турски обратио гувернеру у Трсту за податке о овом адвокату (25. VII.), али и ондје нијесу о њему ништа знали⁶⁶⁾).

Стога је коначно морао сам Нани изнијети пред намјесништво написмено мотиве зашто је онамо ишао⁶⁷⁾).

Мало дана након одласка Нанијевог стигли су посланици сплитског окружја Симеон де Микиели-Витури и Фидрих де

⁶⁴⁾ ДАЗ — Снд — 328 — I 12, бр. 1697.

—
1

⁶⁵⁾ ДАЗ — Снд — 330 — II 8, бр. 1833.

—
10

⁶⁶⁾ ДАЗ — Снд — 337 — XII 9, бр. 2136, 2281 — Гувернер Трста

—
5

Салм Турскоме, Трст 21. IX. 1848.

⁶⁷⁾ Др. Ј. Нани намјесништву, Сплит 31. XII. 1848 (ДАЗ — Снд — 1849 — 340 — II 2, бр. 22).

Пајтони у Задар, гдје су свечано дочекани од опћине, двојице тамошњих посланика Филипија и Петровиќа те команданта и часништва народне гарде.

На путу за вијећницу окупљени народ их је срдачно и топло поздрав⁵⁸⁾.

Одавде су они заједно са осталим далматинским заступницима упутили своје писмене приједлоге гледе неких реформи за парламенат (25. VII.), знајући да неће доспјети правовремено на отварање. Тако су уз остало предлагали да парламенат буде подијељен у толико секција, колико је народности. Према томе би биле довољне по њиховом мишљењу 4 секције, у којима се је имало расправљати на њемачком, „славенском“, пољском и талијанском језику⁵⁹⁾. Три дана затим сви ови посланици су отпутовали ипак за Беч (1. VIII.), отп^{ра}ћени на брод од великог мноштва народа са највећим жељама и надама⁶⁰⁾.

Нове побједи аустриског реакционарног оружја над Пијемонтезима још више су утврдиле масу Сплита у оданости за монархију осим неких, који су и даље гајили симпатије за револуционарну Италију.

Сам пак Дудан обавијестио је Кемптера да у том граду постоји странка, која симпатизира са Италијом, а има и међу аустирским родољубима несмотрених и неразборитих, који са тима присташама у разговору постају понекад и одвише незгодни и опасни за јавни ред и мир, па су задавали пуно више бригае окружном капетану него ли они први.

Спомену^{те} побједи прослављене су врло свечано и у Сплиту у присуству свих цивилних и војних власти и све је прошло без и најмањег инцидента⁶¹⁾.

9.

И док су још у свибњу одговорили на позив загребачке опћине три далматинска града: Шибеник, Омиш и Дрниш са симпатијама, а Задар са резервом и не противећи се баш сједињењу⁶²⁾, сплитска опћина, која је била у рукама одлучних противника славенске мисли, не само да је отклонила позив него се је и изјаснила против јединства народа⁶³⁾.

Због тога је потребно да се овдје овај одговор у цијелости изнесе. Ево га:

⁵⁸⁾ ГЗ, 27. VII. 1848, бр. 12.

⁵⁹⁾ La Dalmazia costituzionale, Zara 24. VIII. 1848, бр. 15.

⁶⁰⁾ ГЗ, 3. и 7. VIII. 1848 (бр. 15. и 17.).

⁶¹⁾ ДАЗ — СНД — 330 — II 4, бр. 2092 — Кемптер Турскоме, Сплит 12. VIII. 1848.

⁶²⁾ Г. Новак, о. ц. II, 342.

⁶³⁾ В. Кисић, Освиг у Далмацији, Задар 1909, 34.

„Ваше посланице ради, коју смо ових дана примили (?), храбрена и витежка браћо, јошт смо већ оситили у тежкоћу и горкост нашег стања.

Да нас удес од толико виковах не буде другим путем упутио, да инострани језик не буде поплавио ову красну земљу, и да се у њему нису изобразили умови наши, ми би већ барем у жељам нашим били сједињени с оним јунацима, који по постанку своје називљу се Словинци. Али ови викови, она поплава иностраног новог језика, оно изображење умовах у новоме том језику, сад нас највећом жалашћу обузимље, увиравши се пуним серцем жалости, да данас не можемо већ никак о бити удо једног народа, којјега језик међу нама није познат него оним, који у мисто свог имена знаду само керст учинити, и веома малог броја осталих, који по Далмацији не прелазе 20. Ово увирење гризена страшно у души нашој.

Да се буду оци наши уздржали у оној словинској чистоти, коју им је племе њихово налагало, да буду одбацили језик, који је морао унуке њихове навести на кобна забасања: ови унуци могли би сад законитим путем подигнути свој глас до престола и до сабора и питати оно сједињење на које нас позивље племе, језик и обичај. Рекосмо законитим путем, јер ћемо ово начело, које смо наследили од отацах наших, неоскверњено потомком својим оставити. Ову светињу т. ј. вирност нећемо никад заборавити, а нити у она врремена, кад би какова неприверженост на то се намирила, да се уздигну валови проти плови, коју је већ вихар облетео.

Свитли наш краљ зове наше посланике на сабор у Беч, ми би се били изневирили његовом барјаку, непокорни постали његовој вољи, да далматински посланици иду тамо, камо ји цар не позивље.

Ви о храбра и витешка браћо! бити ћете одушевљени истим племенитим великим чувствима, ваша разборитост и мудрост признати ће ове узроке, ради којих не можемо задовољити вашем пријасном позиву; и ви вашег великодушја и удворности ради неће те се устегнути да нас не зовете оним сладким и жељеним именом „браћо“ именом, којим сада народи, који су наступили стазу изображености, мораду се љубезно и заминито називати“. Сплит 10. рујна 1848 — Подестат: Дудан Нани⁶⁴⁾ (трећи потпис нечитљив).

Чим је овај одговор стигао загребачком поглаварству, сматрао је Владислав Вежић као рођени Далматинац⁶⁵⁾, да га мора, иако је мало касно, објелоданити у „Зори Далматинској“⁶⁶⁾ и

⁶⁴⁾ Др. Јосип Нани се је био трије два мјесеца повратио из Италије (Г. Новак, о. ц. II, 342).

⁶⁵⁾ Он је живио у Хрватској (В. Кисић, о. ц., 36).

⁶⁶⁾ Зора Далматинска, 16. и 23. X. 1848 (бр. 42. и 43.).

подврћи оштрој критици. Утврдио је да више не господује страни језик над домаћим, те ако се је први „погосподарио“. мора да уступи мјесто кућегосподару, а исто тако у Далмацији се не смију више ширити страни елементи. Побија тврдњу да преко 20 у тој земљи не би „словински језик разумило“ и доказује на примјерима да је то глупо. Па и међу њима има који „овај језик познају, јер придвароши града и црвеном се капом ресе и словинским језиком жаморе“, а они би били „бездушни људи“ ако не би разумјели када им се потуже они, којима правду кроје и који их „плаћају“. Стога он зна да и они знају „народни језик“, дапаче је увјерен да им је познато „да овај језик разуми и говори, изузимајући кога од недавно надошавшег туђинца, цили народ далматински“, био он под капом, био под клобуком, па им пребацује да су метнули „као истину оно“ што су „желели, а истина није“. Предочује им нашу народну повијест из које се види колико је народ пролио крви у бобри против туђинца, који их растави од „прековелебитске браће“. Опоније их да приме објеручке оно за чим су њихови пређи „тако дуго и толико жарко уздисали“. Што се пак каже даље, „ова господа (сплитска) о некаквом легалном путу говоре, којим би подигли свој глас до престола и сабора, да се сједине с Херватима, то је тако празно и у витар речено, да човик не зна друго рећи, него да ови људи нису примили нити дух вика, који нас је обасјао, нити порабу слободе, која нам је по уставу подиљена... У осталом тамо, гди славна Сплитска скупштина мудрује о некаквој непривержености, плави и виору рекао би „руга се Везић“, да наговара Хервате на вирност!! Није ли то смишно кад Сплитска скупштина учи, што је вирност прама цару своме, оне Хервате, који су баш ради своје превелике вирности у ово доба прозвани барбарима по цилом романском западу! У осталом, завршава писац „ми Далматинци уобште нисмо противни сједињењу с Херватима и Славонцима, али смо мудри, па чекамо, док они сами свладају оног непријатеља, коме кад би они поклекли не би ни ми утекли т. ј. хоћемо да нас на готово позову. Али каква ће нам бити слава“.

10.

Умировљење Турскога и постављање баруна Фридриха Велдена на његово мјесто⁶⁷⁾ није ни ражалостило ни развеселило Сплићане као и Задране⁶⁸⁾. Али зато је угризао за срце сплитску опћину чланак „Un vandalismo di più a Spalato“, који је написао у „Gazzetti di Zara“ (5. X. 1848, бр. 42) Јосип Грубишић. У њему оптужује опћину као кривца за вандалско уништење тзв. Мармонтовог парка, преко кога су отворили цесту, иако су становници града жељели да се поново обнови („quod non fecerunt

⁶⁷⁾ ДАЗ — Serie dei Rappresentanti della Dalmazia e diarlo.

⁶⁸⁾ ГЗ, 2, 5. X. и 7. XII. 1848 (бр. 41., 42. и 69.).

barbari fecerunt Spalatenses“). Због тога њеног самовољног чина и народ се сакупио (7. X.) и протестирао против те одлуке⁶⁹⁾.

У свом немоћном бијесу по свој прилици је иста опћина сада преко неког Томаса Николића, свога тобожњег подворника, одговорила Грубишићу у истој „Gazzetti“ (19. X. 1848, бр. 48) врло поругљиво, дрско и омаловажајући, пребацујући му неупућеност.

Ова полемика у новимана није тиме престала. Она се је чак заострила, те се је причало по Задру да је аутор чланка „Protesta contro il Municipio di Spalato“ због уништења зида Мармонтовог парка проф. Лука Свиловић, који је одмах одлучно одбио ту инсинуацију у „Gazzetti di Zara“ (21. X. 1848, бр. 49). Исто тако је занијекао да је он потписао протест, управљен на намјесништво због исте ствари.

То исто је у том броју „Gazette“ одлучно демантирао и Грубишић, чији је Свиловић био пријатељ, жалећи онога који је то написао под скривеним именом једнога другога, а мањка му усто и увјерљивост.

Још се није ни ова ствар слегла а већ је у Сплиту избио сукоб између народне страже и пјешачке пуковније надвојводе Леополда. Да не би ради тога избили нови тешки нереди, предложио је Кемптер намјеснику да се смјеста удаље те чете из града (24. X.). И збиља је Турски јавио одмах Кемптеру (26. X.), да је ову момчад премјестио на Хвар, а ону са тога отока у Сплит⁷⁰⁾.

Опћина пак на својој сједници (9. XI.) закључила је да сви вијећници, асесори и начелник остану на својој дужности дотле, док их не замијени народ другим избором⁷¹⁾.

Како се није иста опћина сложила са одлуком намјесништва гледе избора начелника, асесора и вијећника, уложила је против тога изравни протест код министра нутарњих послова. Уједно је преко окружног капетана испросила код виших власти једно одлично и исправно рјешење за образовање изборника⁷²⁾.

11.

Именовање бана Јелачића за гувернера Далмације, које је донијела „Gazzetta di Zara“ без коментара (14. XII. 1848, бр. 72), изазвало је далматинске заступнике — за које каже Маркс да су се заједно са осталим славенским заступницима у аустријском

⁶⁹⁾ ГЗ, 12. X. 1848, бр. 45.

⁷⁰⁾ ДАЗ — СНД — 1848 — 330 — II 4, бр. 2441.

⁷¹⁾ ГЗ, 16. XI. 1848, бр. 60.

⁷²⁾ ГЗ, 7. XII. 1848, бр. 69.

парламенту систематски борили против њемачког елемента⁷³⁾ — а међу њима и Микиели Витурија и Пајтонија, да су дне 11. XII. поднијели опширну интерпелацију министру нутарњих послова питајући га да ли ће та промјена (тј. он је бан Хрватске и Славоније а сада и Далмације) довести до измјене у сепаратној администрацији и аутономији ове земље“). Наравно да је министар дне 18. XII. одговорио да неће⁷⁴⁾.

Готово у исто вријеме, када Јелачић шаље из Беча (10. XII. 1848) свој проглас упућен становништву Далмације, јављајући му да је именован за гувернера и обећавајући да ће бранити његова права⁷⁵⁾, подносе далматински заступници, а међу њима и Пајтони и Микиели своју интерпелацију и министарском савјету гледе преуређења њихове покрајине и именовања цивилне особе мјесто војничке за поглавицу. Они су тражили да се реформа управног устава у Далмацији поједностави и из Задра макну неки уреди. Предлагали су да Задар остане главно мјесто највиших војних власти, али зато не мора бити и сједиште покрајинског сабора и цивилне управе. Сплит по свом географском положају, као увозна тачка, по својој пограничној важности, ради своје сјајне прошлости, будући да је био од самога почетка уточиште једнога цара, затим кроз вјекове сијело црквеног примаса, те најпространији, најнапућенији, најиндустријалнији, најтрговачкији град и најближи осталим градовима, треба да буде сједиштем цивилне управе“).

Тиме су заступали ону стару тезу коју и намјесништво у српњу 1848 (11.) тј. да је Сплит средиште Далмације и као рођен је да буде сједиште земаљске управе. Само је намјесништво тада стајало на становишту да се привремено ништа не мијења⁷⁶⁾.

Иако уредник „Зоре“ није волио у Сплиту „оно неколико полетарах и мухарах“ који ће поклекнути испред „мајке Славе“ (25. XII. 1844, бр. 52), изашао је ондје ипак чланак Вежића под насловом „Наша жеља. Сплит једино и најсподобније мисто за сридство Државе Далматинске“ (1. I. 1849, бр. 1). У њему он узима исто стајалиште као и наведени заступници, сломињући постанак тога града, који кује у звијезде. Он предлаже да се из Задра пренесе управа у Сплит, који „је у истину једино

⁷³⁾ K. Marx, *Revolution und Kontre-Revolution in Deutschland*, Stuttgart. 1896, 64, 65.

⁷⁴⁾ ГЗ, 21. XII. 1848, бр. 75.

⁷⁵⁾ ГЗ, 28. XII. 1848, бр. 77.

⁷⁶⁾ Зора далматинска, 1. I. 1849, бр. 1 и ГЗ, 28. XII. 1848, бр. 77.

⁷⁷⁾ С. Антољак, Покрет за децентрализацијом далматинске покрајинске управе год. 1848/9., *Časopis za hrvatsku poviest* I/3, 276. 277.

⁷⁸⁾ ДАЗ — СНД — 1848 — 329. — II 1, бр. 1753.

и наручније мисто за притегнути к' себи пук и пучке потребе". Приказује колико би корист од тога пресељења у овај град имао бијели народ. Али ако Сплит постане центар, онда он тражи да не буде ондје „главар опћенскога владања" као што је досад странац већ домаћи син.

Међутим је сплитска опћина на основу створеног закључка (28. XII.) упутила министарском савјету због Јелачићевог именованја за гувернера Далмације претставку, у којој је тражила да уколико се кани сјединити Далмација са краљевином Хрватском и Славонијом у једну политичко-административну цјелину, нека се не проведе прије него се саслушају све далматинске опћине преко њених претставника на посебном сабору и док већина истих не одобри то изричито и слободно⁷⁹). У њој је даље истакла да у Далмацији има само Далматинаца и да се овдје говори славо-далматински језик, те каже њен састављач Нани: „Ми нећемо да будемо ни Талијани, ни Славени, ми хоћемо да будемо Далматинци"⁸⁰). На крају се моли савјет да што прије одговори и да умири становнике ове опћине па да се тако стане на крај свакој сумњи у том предмету⁸¹). Садржај ове претставке послала је сплитска опћина задарској и дубровачкој опћини, с молбом да оне упуте министарству сличне претставке и позову друге опћине у свом округу да то учине⁸²).

Унаточ тога било је ипак у Сплиту људи, задојених талијанштином, који су као један талијански учитељ, доказивали да није „славјански језик, народни далматински језик", него да је то талијански, будући да се на њему предаје. Коментаришући овај случај, „Зора Далматинска" (8. I. 1849, бр. 2) устаје против такве будалаштине и каже да ми одавно подносимо туђе псовке и праведно говоримо: „Славјани плаћају, а Талијани вичу (Gli Schiavoni pagano, e gl'Italiani gridano)". Па и сам Нани, који је главну ријеч водио у сплитском опћинском вијећу, предлагао је да се школске књиге не преводe на хрватски, него нека у школама остане талијански језик, који је углађен и културан и да се у средње школе не уведе хрватски као обавезан предмет. Али унаточ тога ово вијеће није прихватило тај предлог, већ је одговорило на упит министарства са једним опширним рефератом, у коме је навело да Славени немају ни свог књижевног језика и литературе и да се у Далмацији морају сачувати и потпомагати оба језика. У средњим школама нека остане талијански као наставни језик, али се може увести и хрватски језик и књижевност као слободан предмет. У уредима и судовима има такође посвуда остати талијански без временског страничења⁸³).

⁷⁹) ГЗ, 4. I. 1849, бр. 2.

⁸⁰) Г. Новак, о. ц. II, 347.

⁸¹) ГЗ, 4. I. 1849, бр. 2.

⁸²) Г. Новак, о. ц. II, 347.

⁸³) Г. Новак, о. ц. II, 350 — 352

Сасма друкчије је предлагао већ споменути сплитски бискуп Пини, који је тражио од министарства да се теолошки семинар пребаци у институт са „илирским“ језиком као наставним. О томе је обавијестио и др Божидара Петрановића, далматинског заступника на Кромеришком сабору, а овај пак бана Јелачића (28. II. 1849), коме је том приликом изнио и језично питање у Далмацији⁸⁴).

Ускоро је сплитска опћина морала испити још једну горку чашу, када је службено примила вијест о Јелачићевом именовању.

Видећи да нема куда, сазвала је сједницу опћинског вијећа (20. I. 1849), одакле га је поздравила са пуно ласкања називајући га „лијечником и оцем“ те позвала да дође што прије у Далмацију, гдје ће бити први између њих. Моли га на крају да прими ово мало простодушних и искрених ријечи као доказ осјећаја сплитске опћине, која му их је, нетом је службено обавијештена о његовом именовању за цивилног и војног гувернера ове краљевине, упутила⁸⁵).

Ова њена адреса је запажена међу тамошњим опћинством и један Сплићанин (Г. П.) ју је чак јавно похвалио, узимајући је као примјер како треба такве претставке слати⁸⁶).

Задрани сматрајући да овај чланак погађа индиректно њихове претставнике, који су упутили своју адресу Јелачићу, напали су преко неког анонима Г. П.-а у истој „Gazzetti di Zara“ (1. II. 1849, бр. 14), ругајући се сплитској адреси и упоређујући је са својом, те писца називајући чак „гадним натражњаком“.

Све то није сметало сплитску опћину него је упутила нову претставку Јелачићу, коју је овај из Пеште (5. III.) услијед прептерећености са војничким пословима послао уз попутно писмо графу Штрасолду, своме намјеснику у Далмацији.

Овај му је одговорио (16. III.) да сплитска опћина хоће да сачува талијанску народност и језик у школи и служби, да се сазове земаљски сабор и да се Сплит учини административним средиштем земље. Прво и друго је зајамчено по октроираном уставу од 4. III. 1849, а и против трећега се нема заправо ништа⁸⁷).

И збиља, као што је учинила опћина Трогир тако је и Сплит подупро ону интерпелацију далматинских заступника гледе реформе управног устава у Далмацији и послао молбу министру нутарњих послова.

⁸⁴) ДАЗ — СНД — 1849 — 342 — III 6, бр. 351.

⁸⁵) ГЗ, 25. I. 1849, бр. 11.

⁸⁶) ГЗ, 27. I. 1849, бр. 12.

⁸⁷) ДАЗ — СНД — 1849 — 339 — II/2. 1. бр. 396.

Али и ту је крути апсолутиста и реакционар цар Фрањо Јосип I својим манифестом од 4. III. 1849 распустио уставни парламенат у Кромерижу и подијелио својим земљама нови тзв. октроирани устав⁸⁸⁾.

Пошто је сада проведена потпуна централизација у цијелој монархији, разумљиво је да су тиме по себи отпали и захтјеви Далмације. Овако пропаде и настојање далматинских заступника, а и Сплићана да њихов град постане средиште цивилне, а Задар војничке управе⁸⁹⁾.

12.

И тако 1848 година није донијела Далмацији политичких користи⁹⁰⁾. Није се провело сједињење ове земље са Хрватском, које је било централно питање за обје посестриме. Али је помогло увелико буђењу народне свијести у Далмацији, па тако и у Сплиту, као и настојању око увођења хрватског језика у школе и уреде и његовању народне књижевности.

Још дуго је иза ове године службени Сплит, гдје су били на власти људи отуђени од народа, задојени талијанском културом и именовани од владе, био центар против сједињења и увођења нашег језика као службеног у земљи. Али иза 1860 године народ се у земљи буди, на позив „Il Nazionale“ гласила народњака, оснива се „Славјанска читаоница“ у Сплиту (1862), похраваљује се сплитска гимназија и реалка (1880).

У одлучној борби за тај град, који је био постао средиштем хрватске народне борбе у Далмацији и средиштем аутономашке фронте, којој је био на челу најпопуларнији човјек у земљи др Анте Бајамонти, начелник Сплита, коначно су народњаци поразили аутономаше на опћинским изборима (1882 г., 30:6). Ова побједа Хрвата одјекнула је живо не само у Далмацији већ и у Хрватској⁹¹⁾.

Тако је коначно сам народ проговорио и учинио крај дотадашњем талијанашко-аутономашком господству, умјетно подржаваном од танког слоја имућније буржоазије и велепосједника, у овом једном од најхрватскијих и најславенскијих градова.

Стјепан Антољак

⁸⁸⁾ Osservatore Dalmato, Запа 15. и 17. III. 1849 (бр. 9. и 10.).

⁸⁹⁾ S. Antoljak, о. с., Časopis za hrvatsku poviest I/3, 278.

⁹⁰⁾ Г. Новак, о. ц. II, 347.

⁹¹⁾ Г. Новак, о. ц. (II, 362 — 370, 385, 387, 413 — 417).